

МЕТРОПОЛИЯТА СЕРДИКА МЕЖДУ ЦЕНТРАЛНА И ЗАПАДНА ЕВРОПА И ЕВРОПЕЙСКИЯ ЮГОИЗТОК ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ И РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Ани Данчева-Василева

В настоящия обзор, който ще бъде ограничен по обем, ще бъдат набелязани най-главните проблеми и исторически процеси, които се вписват в предложената формулировка. Това са въпросите на териториалната и църковната принадлежност на Сердика през ранновизантийската епоха и събитията от религиозната сфера, които пряко я засягат; съприкосновението на града със западноевропейски представители през Средновековието, което се осъществява предимно по време на кръстоносните походи; исторически събития, при които политически сили от Централна и Западна Европа пряко влизат в контакт с голямата средновековна крепост Сердика (Средец, София) по диагоналния път през Балканския полуостров; ролята и значението на Сердика като една от най-важните предни крепости на Византийската империя за отбраната на нейните северозападни територии на полуострова. Преди всичко тази тема се отнася до един дял от историческото познание, а именно историческата география, който все повече се утвърждава като важен в историческото дирене, който борави с определени категории и методи и при един прецизиран анализ води до интересни обобщения, в някои случаи допълващи цялостната картина на проучваната действителност. Трябва веднага да отбележим, че много теми от средновековната българска история, свързани с европейската и византийската история, разглеждат по-периферно или по-задълбочено въпроси от историческата география и в този смисъл тя присъства неизменно в българската и европейската историография. Климатът, географското разположение, водните източници, пътищата – всички тези елементи са фактори, които се отразяват по един или друг начин върху значимостта на даден град или населено място в общата картина на областта и на политическата конфигурация, част от която е и даденият обект. Те влияят върху темповете на развитието му, определят неговото място и значимост в съответния географски регион и съответния период от време.

От многото въпроси, които засягат цялостното развитие на Сердика през средновековието е и въпросът за допирните сфери на този град с фактори от централноевропейските и западноевропейските социални и религиозни структури и контактите на този град с човешкия ресурс от посочените географски ширини през разглежданата епоха. Ще спра вниманието си само на два въпроса, които съвсем не изчерпват темата.

1. Присъствието на Сердика и Сердикийската метрополия в гражданската и църковната административна система на империята (IV – VI в.). Контакти в областта на религиозната сфера през късната античност и ранновизантийската епоха.

2. Политически събития, свързани със Сердика и представители на страните от Централна Европа през началните векове от съществуването на Византийската империя.

Първото много важно събитие в религиозната сфера още в зората на християнството като призната, равнопоставена, а от 325 г. като официална религия в империята бил свиканият в Сердика събор през 343 г. Съборът е предизвикан от разгорелите се противоречия между привържениците на свещеника Арий, който твърдял, че Христос не е равен на Господ, а е негово създание, и привържениците на Атанасий, които смятали, че Христос и Бог Отец са равнопоставени. Оформили се два враждуващи лагера, които обхванали голям брой епископии и на Запад, и на Изток. Източните епископи поддържали каузата на Арий, западните – на Атанасий. В Сердика, чийто епископ Протоген бил привърженик на Атанасий, се събрали 300 епископи от западните провинции и 76 от източните. Искането на привържениците на Арий, т.е. на източните епископи, да бъдат отстранени привържениците на Атанасий не било изпълнено и те се оттеглили във Филипопол, където устроили свой събор и изпратили послания до всички катедри. Епископите в Сердика осъдили задочно източните епископи и отнели сана на обвинителите на Атанасий. И двете групи свещенослужители били убедени, че защитават справедлива кауза. Западните смятали, че постъпват справедливо, тъй като поддържали Никейския символ на вярата, т.е. триединството и равенството на Бог Отец, Бог Син и Светия дух. Източните също се смятали за прави, тъй като отстранените от тях били приети отново от западните, а едно важно правило гласяло, че решенията на съборите били неотменими. На събора в Сердика били оглъчени източните епископи, а източните епископи на свикания от тях събор във Филипопол оглъчили западните епископи¹. Разногласията не били преодоленни, а участниците във всеки един от лагерите

твърдо стоели на своите позиции. Тези основни противоречия за разбирането на Христовата същност под най-различни форми продължили да съществуват още близо десет столетия и били повод за многобройни спорове и дискусии на много от църковните събори както на Запад, така и на Изток.

Във връзка с териториалната принадлежност на Сердика в късната античност и ранновизантийската епоха изворите разкриват една реалност, която показва граничното положение на Сердикийската област в най-общ план между западните предели на Източната Римска империя и източните провинции на Западната Римска империя.

Евтропий (втората половина на IV в.) съобщава, че в късната Римска империя през 70-те години на III в. император Аврелиан създал нова провинция Дакия, която обхващала земите на дотогавашните провинции Горна Мизия, Долна Мизия и Тракия. Скоро след това, още при същия император, провинция Дакия била разделена на: Крайбрежна Дакия (*Dacia Ripensis*) и Вътрешна или Средиземна Дакия (*Dacia Mediterranea*). Вътрешна Дакия обхващала земите на градовете Найсус, Ремесиана, Сердика, Пауталия и др. И през 282 г. двете Дакии съществували като отделни провинции².

Амиан Марцелин (втората половина на IV в.) също взема отношение по въпроса за териториалната принадлежност на Сердика. Той отбелязва, че проходът Суки отделя Илирик (префектура Илирик) от Тракия (провинция Тракия). От едната страна на прохода остава провинция Вътрешна Дакия, която принадлежи към диоцеза Дакия. Главен град във Вътрешна Дакия бил Сердика. На изток от провинция Вътрешна Дакия била провинция Тракия с главен град Филипопол³. Прокопий Кесарийски, починал през 60-те години на VI в., отбелязва, че по времето на император Юстиниан земите отсам Дунав (т.е. на десния бряг на реката) се намирили в провинция Европа, а част от областите в тази провинция били следните: Македония, Дардания, Кавецос, Скасетана и др. Изследователите определят тези области като намиращи се в провинция Вътрешна Дакия. Между тези области, с кастелите в тях, е спомената Сердика с девет кастела⁴. Административната картина в северозападните територии на Балканския полуостров, за която говори Прокопий, при всички случаи отразява една по-ранна действителност, а именно IV–V в.

Приведените сведения от тримата автори намират отражение в един много важен, а понякога и единствен извор за административното и военно устройство на късната Римска империя, а именно: *Notitia dignitatum* (Списък на служебните рангове). Той е създаден не по-рано от 390 г. и не по-късно

от периода 427 – 437 г. Представлява изреждане на висшите граждански и военни длъжности в двата големи дяла на империята – Изток и Запад. Индексът съдържа самото административно деление в посочените хронологически рамки на територията на късната Римска империя на Балканския полуостров. По времето на Диоклетиан (80-те години на III в.) империята била разделена на префектури, диоцези и провинции. Префектурите били следните: 1. Ориент; 2. Илирик, Италия и Африка; 3. Галия. При император Константин Велики (306 – 337 г.) само географската област Илирик оформяла отделна префектура. Именно това ново положение е отразено в *Notitia dignitatum*. И така новата самостоятелна префектура Илирик включвала два диоцеза – Македония и Дакия. Диоцезът Дакия включвал пет провинции: Вътрешна Дакия, Крайбрежна Дакия, Първа Мизия, Дардания, Превалитания и част от Македония Салутарис⁵. И сега вече, за да ситуираме положението на Сердика, се обръщаме към Амиан Марцелин, който дава ценното сведение: “Хребетите на високите планини Хемус и Родопа (това е проходът Суки или “Св. Василий”) отделят Илирик (префектура) от Тракия (диоцез), като от едната страна остават Вътрешна Дакия и Сердика, а от другата – нисколежаща Тракия и Филипопол”⁶. И така Сердика била главен град на провинция Вътрешна Дакия в пределите на диоцеза Дакия, намиращ се в префектура Илирик.

Сердика била от онези градове в Източната Римска империя, прилежащи до западните ѝ предели, когато цялата Римска империя окончателно била разделена на Западна и Източна през 395 г. при император Теодосий I. Това положение определя по-голямата ѝ близост до централноевропейските територии и по-голямата ѝ уязвимост при протичането на процеси и събития, обвързващи териториите на запад и на изток от този град. Именно в Илирик като гранична префектура бил назначен готският вожд Аларих от император Аркадий (395 – 408 г.) за *magister militum per Illiricum*, т.е. главнокомандващ войските в Илирик⁷.

Както е добре известно, църковната администрация като правило още от най-ранните християнски общини, така и през цялото средновековие, е повтаряла в общи линии, с някои отклонения, цивилната администрация в империята. Както се каза, Сердика била главен град на провинция Вътрешна Дакия в рамките на диоцеза Дакия, но има достатъчно податки, които сочат, че този град е бил главен град и на диоцеза Дакия с влизашите в него пет провинции⁸. Това положение продължило повече от два века, до средата на VI в. Именно при диоцеза Дакия, а също и при цялата префектура Илирик

в рамките на Източната Римска империя църковната администрация не съвпадала с гражданската, т.е. диоцезът Дакия и целият Илирик били подчинени на Римската църква, а духовният глава на Сердика, начело на диоцеза Дакия, бил подчинен направо на епископа на Рим, т.е. на папата⁹.

Това положение в църковната администрация продължило до 535 г., когато по силата на една новела на император Юстиниан I (527 – 565 г.) духовната катедра на диоцеза Дакия е преместена от Сердика в Прима Юстиниана в Дардания (Царичин град в Сърбия), родното място на императора¹⁰. Прима Юстиниана била въздигната в архиепископия и всички епископи от диоцеза Дакия, включително и сердикийският, трябвало да се подчиняват на този архиепископ. Така духовният административен център на диоцеза Дакия бил преместен от големия, известен и значим град Сердика в глухо и не особено известно място. Така император Юстиниан се намесил в църковните дела в Илирик, т.е. в администрацията на римската църква. Тази стъпка обаче се нуждала от потвърждение от самия папски престол. Папата трябвало да се съгласи с откъсването на Сердика и целия диоцез Дакия, който трябвало да премине под църковната юрисдикция на новия архиепископски център и оттам на Константинополската патриаршия. Това станало през 545 г., когато в Рим бил избран папа Вигилий по внушението на Константинопол и тогава окончателно *de jure* Сердика като духовен административен център била откъсната от Рим заедно с диоцеза Дакия¹¹. В един по-късен етап се констатира, че императорската канцелария при Тиберий II (578 – 582 г.) променя отношението си към йерея в Сердика и в един латински надпис, точно датиран в годините на управлението на Тиберий, го назовава архиепископ. Духовникът е Леонтий¹².

Дали това означава отново признаване на предишното административно върховенство на Сердика в църковно отношение, не може да се каже със сигурност, но титлата “архиепископ” говори явно за определено толериране от страна на Константинопол на Сердикийската катедра. Както и да се погледне на този надпис обаче, той не отговаря на въпроса преминала ли е Сердика отново към Римския диоцез. По всяка вероятност тя е останала в обсега на администрацията на Константинополската патриаршия. Тази титла би могла само да повиши самочувствието на сердикийския духовен глава и да му възвърне претенциите, които е имала катедрата преди Юстиниановата новела и преди съгласието на папата Сердика да излезе от подчинение на Рим и да премине към подчинение на Константинопол. Потвърждение на тази мисъл е действителното неподчинение на сердикийската митрополия

на катедрата в Прима Юстиниана. Това откриваме в едно писмо на папа Григорий I (590 – 604 г.) от 594 г., от което става ясно, че сердикийският епископ Феликс все още не зачита новата (тя всъщност е от преди 60 или 50 години, ако се има предвид съгласието на папата) църковна администрация и не се подчинява на катедрата на Прима Юстиниана¹³. От казаното по-горе наблюдаваме едно силно и трайно, дори традиционно влияние на Рим в църковно отношение в ранносредновековна Сердика – и не било така лесно това влияние да бъде прекъснато. За влиянието на западния църковен диоцез в Сердика говори и латинският език на надписа, открит в града и отнасящ се към 574 – 582 г. Имената в него също са латински – кандидат Юлиан, архиепископ Леонтий, М. Юлий. Навярно Римската църква е имала роля в разпространението на латинския език в Сердика, както и населението, което е носител на този език. В Сердика са открити и много други латиноезични надписи. По-вероятно е наличието на голям брой надписи на латински да се дължи на местното население, което е ползвало този език.

II. Още от 40-те години на V в. Сердика се сблъскала с идващите от Централна Европа хуни, настанили се в Панония и основали там своята Хунска империя начело с вождя им Атила. Това нетрайно държавно образувание се простирало от степите на Кавказ до бреговете на р. Рейн. Разбира се, това номадско население няма западен произход, но центърът на Хунската империя се намирал на запад от западните предели на Балканския полуостров. Още през 434 г. между Атила и византийския император Теодосий II (402 – 450 г.) били установени договорни отношения¹⁴, но хуните, които били воинствени и неударжими, нарушили мира и нахлули в империята. Те оправдавали тези свои действия с нарушаването на мира от византийска страна. Епископът на гр. Маргос (дн. гр. Ораше при Дубравица) навлязъл в земите на хунската държава и ограбил гробовете на хунските крале¹⁵. Преговорите не довели до положителна развръзка и през 441 г. от северозапад хунските орди започнали да нахлуват в Източната Римска империя, спускайки се по диагоналния път през полуострова. Във връзка с нахлуванията хронистите Приск Тракиец и Теофан Изповедник съобщават за превземането на Найсус, Виминациум, Рациария, Филипопол и Аркадиопол, които се отнасят в литературата през 442 г. За Сердика не се споменава точно в тези известия, а в един по-късен етап по време на преговорите след тези завоевания. Приск споменава Сердика, но вече като град, завладян и разорен от хуните¹⁶. Последните нападения на хуните се датират в 447 г., поради това в изследователската литература въпросът кога точно Сердика е

завладяна от хуните е бил обект на различни тълкувания. Мнението на Б. Примов, изложено в неговата статия “Хуните и Сердика”, е, че Сердика е превзета през 442 г. или през 447 г., или във времето между тези две години¹⁷. Смятам, че бихме могли да изкажем мнението, че именно при нашествието през 442 г., когато били завладени Найсус, Рациария, Филипопол и Адрианопол, Сердика също била завладяна от хуните. Градът бил жестоко разорен и независимо че границата между Византия и Хунската империя минавала при Найсус, както сам я определя Атила, Сердика е била също в териториите, контролирани от хуните през 40-те години на V в.

Друг исторически епизод, който насочва към контакти на местното сердикийско население с племена и народи в северозападна посока към Централна Европа предава в съчинението си Прокопий Кесарийски. По времето на император Юстиниан пълководецът Герман се отправил към Сердика, където през 550 г. рекрутирал войска за поход в Италия срещу кралството на остготите¹⁸. Това е важен факт от историята на града в средата на VI в., по което време голяма част от мъжкото население на Сердика е трябвало да се отправи на Запад, за да воюва в Италия и да бъдат присъединени териториите на остготите към Византийската империя.

От гореизложените исторически факти и събития за ранната история на Сердика като град в Източната Римска империя и ранна Византия можем да заключим, че нейното географско положение и човешки ресурси очертават стратегическото ѝ значение в контактите между империята и отстоящите на северозапад от нейните граници племена и народи, както и връзката ѝ с другия мощен религиозен център в средновековна Европа – Римската курия.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Socrates**. *Historia ecclesiastica*. – Migne, PG, t. 67, col. 236, 245, 268 (ГИБИ, т. 1, 38-40); **Sosomenus**. *Historia ecclesiastica*. – Migne, PG, t. 67, col. 1060-1065 (ГИБИ, т. 1, 954, 52–54); **Barnard, F.** *The Council of Serdica*. 343 A.D. Synodal Publishing House. Sofia, 1983.

² **Eutropii** *Breviarum ad urbe condita*. Recogn. Fr. Ruehl. Ed. stereotipa Lipsiae, 1909, p. 65 (ЛИБИ, т. 1, с. 86).

³ **Ammianus Marcellinus** with an English Translation by J. C. Rolfe. Cambridge Massachusetts. Harvard University Press. London. 1963–1964, T. II, XXI. 10, 3, p. 134 (ЛИБИ, 1, с. 133).

⁴ **Procopii Caesarienses** *Opera omnia*. Rec. J. Haury. Lipsiae, 1905–1906, De aedificiis, IV, 4, 1–3 (ИСИТМ, с. 437).

⁵ **Notitia Dignitatum**, *accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, ed. O. Seek. Berolini, 1876, p. 8 (ЛИБИ, т. 1, с. 229).

⁶ **Ammianus Marcellinus**. *Op. cit.*, II, XXI, 10, 3, p. 134 (ЛИБИ, т. 1, с. 133).

⁷ **Sosomenus**. *Op. cit.*, col. 1580 – 1581 (ГИБИ, т. 1, с. 66); **Кулаковский, Ю.** История Византии. Киев, I (395–518), 1910, с. 164.

⁸ **Zeiller, J.** Une primatie éphémère dans l'ancien Ilyricum – Sardique. – *Mémorial Louis Petit. (Mélanges d'histoire et d'archéologie Byzantines. Ed. Institut français d'études Byzantines)*. Bucarest, 1948, 423–426.

⁹ **Венедиков, Ив.** Един нов старохристиянски надпис от Сердика. – Изследвания в чест на 80-годишнината на акад. Димитър Дечев, С., 1958, с. 327.

¹⁰ **Corpus iuris civilis**, IV, *Novelae*, XI; **Procopii Caesarienses Opera omnia**, *Op. cit.*, De aedificiis, IV, I, 15 (ГИБИ, т. 1, 434–435); **Венедиков, Ив.** *Цит. съч.*, с. 327.

¹¹ **Венедиков, Ив.** *Цит. съч.*, с. 327.

¹² Пак там, с. 324.

¹³ **Gregorii I papae** *registrum epistolarum*. – MGH, *Epistolae*, I, 289–290 (ЛИБИ, т.1, с. 376).

¹⁴ **Priscus**. *Excerpta de legationibus*, ed. C. de Boor. Berolini, 1903, I, 1, 121–122 (ГИБИ, т. 1, 86–88).

¹⁵ *Ibidem*, I, 2, 575–576 (ГИБИ, т. 1, с. 92).

¹⁶ *Ibidem*; **Theophanis Chronographia**. Ed. C. de Boor, 1883, p. 110 (ГИБИ, т. 3, с. 231); **Примов, Б.** Хуните и Сердика. – Сердика, кн. 3/4, 1942, с. 72; **Ангелов, Д.** История на Византия, ч. I. С. 1965, с. 92.

¹⁷ **Примов, Б.** *Цит. съч.*, с. 77. Мненията на различните автори варират от 442 до 447 г., както и годините между тези хронологически рамки.

¹⁸ **Procopii Caesarienses**. *Op. cit.*, p. 475 (ГИБИ, т. 2, с. 134).

THE METROPOLISSERDICA BETWEEN CENTRAL AND WESTERN EUROPE AND THE EUROPEAN SOUTHEAST DURING THE LATE ANTIQUITY AND THE EARLY MIDDLE AGES

SUMMARY

This study discusses some important questions and historical processes concerning the history of Serdica within the boundaries of the Eastern Roman Empire and the Early Byzantium. The author comes to the conclusion that the geographical situation of the town and its human resources turned it into a strategic point in the contacts of the Byzantine Empire with the peoples and tribes that inhabited the territories to the north-west of its frontiers and in the Empire's relations with the other great religious centre of medieval Europe - the Papacy.